



Anton Hruboň a kol.

# FASIZMUS NÁŠ SLOVENSKÝ

premedia

premedia



Anton Hruboň a kol.

# **FASIZMUS NÁŠ SLOVENSKÝ**

premedia

Recenzenti:

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.

**Anton Hruboň a kol.: Fašizmus náš slovenský**  
*Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 – 1945)*  
Prvé vydanie

Copyright © Autorský kolektív, 2021  
Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2021

**ISBN 978-80-8159-811-1**

# OBSAH

<b>ÚVOD</b> ( <i>Anton Hruboň</i> )	7
<b>SLOVENSKÝ FAŠIZMUS</b> ( <i>Anton Hruboň</i> )	17
<b>MENŠINY NA SLOVENSKU A FAŠIZMUS</b> Nemci, Maďari, Židia	
Od „ochrany nemeckej veci“ ku kultu hákového kríža: Rola Karpatskonemeckej strany pri fašizácii nemeckej menšiny na Slovensku ( <i>Michal Schvarc – Anton Hruboň</i> )	175
„Árijci, všetci pod jednu strechu!“ Fašistické pokúšania maďarskej menšiny na Slovensku ( <i>Katarína Ristveyová</i> – <i>Anton Hruboň</i> )	202
Židovskí fašisti? Slovenskí Židia, židovský nacionalizmus a reflexia fašistickej ideológie v 30. rokoch 20. storočia ( <i>Denisa Nešťáková</i> )	219
<b>ANTIFAŠIZMUS NA SLOVENSKU</b>	250
Ideológia, interpretácia a politická prax v ére ľudáckeho režimu ( <i>Marek Syrný</i> )	
<b>ZÁVER</b> ( <i>Anton Hruboň</i> )	277
<b>POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA</b>	282
<b>AUTORSKÝ KOLEKTÍV</b>	302
<b>MENNÝ REGISTER</b>	304



## ÚVOD

Hlavné námestie v talianskom Forlí je pozoruhodnou architektonickou mozaikou, ktorej čriepky napriek svojej ideologickej protirečivosti vytvárajú dojem estetickej jednoty. Centrálnu sochu miestneho rodáka, básnika a radikálneho republikána obdobia *risorgimento* Aurelia Saffiho obklopujú historické paláce postavené v gotickom a benátskom štýle, bazilika San Mercuriale i funkcionalistické budovy z 30. rokov. Práve v tomto období zaznamenalo provinčné Forlí, inak stáročia zatieňované leskom neďalekej Bologne a historickej Ravenny, nebývalý rozmach. Asi dvadsať kilometrov obďaleč v mestečku Predappio sa v roku 1883 narodil Benito Mussolini, ktorý stredisku svojho regiónu po nástupe k moci doprial štedrý rozkvet. Mussoliniho niekdajší kult a určitý spomienkový optimizmus na jeho vládu dodnes na Piazza Aurelio Saffi pripomínajú pozostatky z éry fašistického *Duceho* – na stĺpoch pouličného osvetlenia zo štyroch strán osadené železné obruby s vyobrazením zväzku prútov a sekery a so šifrovaným akronymom *X E F*. Fasces osadené na námestí pri príležitosti desiateho výročia fašistického Pochodu na Rím („v desiatom roku éry fašistickej“) sú živým svedectvom rozpoltenej kultúrnej identity Talianov. Forlí, podobne ako celý región Emilia-Romagna, historicky patrilo k tradičným „červeným baštám“ Talianska a svojim koloritom v malom stelesňuje babylon politických identít v krajine, odkiaľ sa fašizmus nikdy nevytratil ani po tom, čo Mussoliniho život 28. apríla 1945 ukončili guľky komunistických partizánov.

Viac než sedem dekád od skončenia druhej svetovej vojny fašizmus existuje ako – v čase písania tejto knihy – menšinový politický prúd takmer vo všetkých štátoch starého kontinentu. Ako je možné, že taká deštruktívna sila, zodpovedná za milióny životov, stále priťahuje časť Európanov a za určitých spoločenských podmienok má potenciál vrátiť sa v inej koži opäť na scénu? Množstvo historikov, politológov a sociológov tvrdí, že novodobé fašistické a radikálne pravicové hnutia sú dieťaťom krízy liberálnej parlamentnej demokracie, ktorá sa po páde komunistických režimov stala v Európe ako poli-



tický systém hlavným prúdom. Fašizmus a fašisti prestali byť skanzenovými exponátmi. Chránení závojom demokracie a slobody slova (ktoré inak vždy, keď sa dostali k moci, chceli okamžite zničiť) sa začali zviditeľňovať na verejnosti od bitkárskych krčmových subkultúr až po kravatovaných zástupcov ľudu v parlamentných laviciach. Počúvame o nich prakticky dennodenne až v takej miere, že ich prítomnosť na politickom fóre sa stala normálnym javom. Vedno s percentami pre strany reprezentujúce toto spektrum dosahujúce niekedy dvojciferné hodnoty, fašizmus a fašistov na začiatku druhej päťtiny nového storočia už nepovažujeme za čosi extravagantné; za niečo, čoho popularita je po memento hrôz druhej svetovej vojny rozumovo ťažko uchopiteľná. Po dočasnom zahnaní do krýpt hanby za spáchané genocídy sú späť.

Fenomén fašizmu je tu s nami už sto rokov. Už celé storočie oslovuje vybrané časti spoločnosti s utopickou ponukou „vyčistenia Augiášovho chlieva“ a vágne vyznievajúcich „lepších zajtrajškov“. Fašisti často zdôrazňujú problémy, ktoré trápia každého z nás: korupciu, nepotizmus, klientelizmus, nefunkčný „unesený“ štát či do očí bijúce sociálne nespravodlivosti. Fašisti hovoria ľudovým jazykom, politicky nekorektne a nediplomaticky, čo im doluje plusové body u voličov, ktorí nedokážu (alebo nechcú?) pochopiť, že medzi zodpovednosťou za riadenie štátu a manéžou kritizovania všetkého a všetkých je hlboká priepasť. Na rozdiel od tzv. štandardných strán však fašisti obvykle vo svojich radoch nedisponujú odborným potenciálom na to, aby dokázali krajinu viesť. Problémy dokážu nanajvýš (z vulgarizovane) pomenovať, no nedokážu ich riešiť. A predovšetkým, svoje navrhované revolučné zmeny opierajú o opatrenia, ktoré by nevyhnutne vytvorili nové neprávosti, porušovanie základných občianskych, politických, ekonomických a v najhoršom prípade aj ľudských práv jednotlivcov, sociálnych skupín či celých národov.

História i súčasnosť nám ukazujú paradoxné rozpory medzi slovami a činmi fašistov. Volajú do boja proti skutočným i domnelým kriminálnikom, hoci sú často sami právoplatne odsúdenými kriminálnikmi za násilníctvo, výtržníctvo či ublíženie na zdraví; do nekompromisného „boja proti systému“ sloвне vyzývajú z kresiel vysokopostavených politikov, odkiaľ, využívajúc všetky benefity demokracie, nenávidený pluralitný systém spoluutvárajú; kážu tradičnú usporiadanú rodinu, hoci ich osobný (prípadne aj intímny) život je od nej na míle vzdialený.

Nárast ich popularity v poslednom období oživil spoločenský záujem o témy ako populizmus, politický radikalizmus či fašizmus vo všeobec-

nosti. Slovensko sa akoby oblúkom vrátilo do prvej polovice 90. rokov, keď v akademickom i laickom prostredí prebiehala zásadná, neraz emóciami sprevádzaná diskusia o Slovenskom štáte a jeho hlavných protagonistoch. Zub času emócie okresal, tridsaťročie výskumu hlavné otázky týkajúce sa tohto obdobia moderných dejín zodpovedalo, no aj napriek tomu si historici stále so sebou vlečú jednu veľkú podlžnosť – pozrieť sa na Slovenský štát, ľudácky nacionalizmus, politický katolicizmus a variácie domáceho fašizmu *z európskej perspektívy*.

Hoci sa náznaky takýchto snáh objavili už v druhej polovici 60. rokov, ani vtedajšie voľnejšie prostredie či neskoršie otvorenie hraníc po roku 1989 a možnosti zapojenia sa do európskych diskusií o fašistickej epoche neboli doposiaľ dostatočne zužitkované. Národné historiografie priestoru stredovýchodnej Európy pred rokom 1989/1991 obišiel výrazný posun v myslení a bádaní o medzinárodnom fašizme, prítomný v medzinárodnej akademickej obci približne od 70. rokov až dodnes.<sup>1</sup> V súčasnosti len veľmi pomaly dobiehajú zameškané a vo svojej výskumnej orientácii zostávajú vo všeobecnosti verné tzv. udalostnej histórii.<sup>2</sup> Upriamenie pozornosti na udalostnú históriu zákonite odkláňa pozornosť od úsilia dnes už samostatného podžánru historickej a politickej vedy tzv. komparatívnych štúdií fašizmu (*comparative fascist studies*) vsadiť dejiny národov, spoločností a štátov do európskych súvzťažností, a tak pochopiť príbeh európskej civilizácie a jej fašistickej éry 20. – 40. rokov ako komplexného celku.

Tento prístup motivoval kolektív slovenských historikov a historičiek uchopiť tému poeticky definovanú v názve knihy „európsky“, vychádzajúc z aktuálnych debát v európskom akademickom priestore, no pritom jednoducho a zrozumiteľne aj pre bežného čitateľa. Je to totiž jedna z mála možností, ako začleniť, interpretovať a hlavne *pochopiť* s fašizmom flirtujúce slovenské strany i režim Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) v rámci kontinentálnych pohybov, vyhnúť sa zjednodušujúcej vžitej schéme o akejsi „špecifickej ceste“ radikálneho slovenského nacionalizmu prvej po-

.....  
<sup>1</sup> K téme bližšie v prehľadových štúdiách: CINKAJZL, Ondřej. Ke genezi komparatívnych fašistických štúdií a „novému konsenzu“. In *Securitas imperii*, sv. 17/2, 2010, s. 106-123; tiež DRÁBIK, Jakub. K problematike definície pojmu fašizmu, „nového konsenzu“ a vývoja v bádaní o fašizme. In *Historický časopis*, roč. 62, 2014, č. 4, s. 695-718.

<sup>2</sup> Pod *udalostnou históriou* chápeme klasickú historickú prípadovú štúdiu („case study“), ktorá vykladá príbeh na základe analýzy historických prameňov bez hlbšej snahy o jeho zasadenie do širších celoštátnych či európskych súvislostí.

lovice 20. storočia<sup>3</sup> a v tejto súvislosti zároveň zodpovedať otázku, čo vlastne bol slovenský fašizmus (resp. fašizmus na Slovensku), aké mal podoby, kto bol jeho nositeľom, aké boli jeho kultúrne, spoločensko-politické a sociálne korene, ako sa vyvíjal pod vplyvom domácich a medzinárodných faktorov a aké dôsledky jeho pôsobnosť zanechala v slovenskej politickej kultúre a spoločnosti, tiahnuce sa až do našej súčasnosti.

Kolektívne dielo, ktoré držíte v rukách, nadväzuje na práce generácií slovenských historikov: od „klasikov“, ktorí položili základy vedeckého výskumu a uvažovania o slovenskom fašizme (Herta Tkadlečková, Ľubomír Lipták, Ivan Kamenec, Ješajahu A. Jelínek) až po diela početnej skupiny historikov, ktorá v prvom desaťročí 21. storočia priniesla nové impulzy vďaka množstvu monografií o politických, vojenských, hospodárskych, kultúrnych, sociálnych či cirkevných dejinách Slovenského štátu. Táto platforma, vy-medzovaná v čase svojho vzniku generačne, sa napokon celkom prirodzene rozpadla, pretože vek v dlhodobom horizonte nemohol byť jej jediným účinným tmelom a, ako sa ukázalo na profesijných osudoch niektorých jej príslušníkov, ani predpokladom „objektívnejšieho“ pohľadu než vyčítali svojim predchodcom. Hoci platforma tzv. mladých historikov nakoniec nevytvorila žiadnu samostatnú „vedeckú školu“ ani kolektívnu syntézu, ako sa pôvodne plánovalo, jej prínos pre zmapovanie základnej línie slovenských dejín 30. – 40. rokov, nerozlučne spojených so vzostupom i pádom fašizmu, zostáva nesporný.

Nezodpovedanou otázkou, ktorú (iste nevedomky a necielene) prenechali ďalším kolegom, zostal problém zaradenia slovenských historických reálií do toku európskeho vývoja. Slovensko nikdy – ani počas druhej svetovej vojny, ani predtým – neexistovalo vo vzduchotesnej komore. Slovenská spoločnosť musela vnemy z vonkajšieho zahraničného prostredia spracovávať a reagovať na ne. A jedným z týchto vnemov bol aj energický samozvaný všeliek na problémy dobovej spoločnosti – *medzinárodný fašizmus*.

Táto práca nevníma fašizmus ako nadávku či pejoratívnu nálepku, ale ako samostatný prúd politickej kultúry so svojimi konkrétnymi znakmi a obsahom, ktorý má svoje pevné miesto v zástupe iných veľkých moderných

.....  
<sup>3</sup> Táto exkluzivita vnímania vlastných dejín bola (a čiastočne stále je) typická napríklad pre nemeckú historiografiu, ktorá historický vývoj Nemecka považuje za *špecifický* oproti vývoju iných krajín. Koncepcia tzv. *Sonderweg* („špecifickej/zvláštnej cesty“) sa v Nemecku veľmi silno podpísala aj na interpretáciách príčin vzniku, charakteru a vzostupu národného socializmu a národnosocialistického režimu.

ideológií (konzervativizme, liberalizme, nacionalizme, socializme a ich najrôznejších odnožiach). Pri vymedzení toho, čo chápe pod daným pojmom, vychádza z kritickej reflexie najnovších diskusií v európskom výskumnom priestore, ktorá sa od roku 2015 inštitucionalizovala pod organizáciou International Association for Comparative Fascist Studies a od roku 2018 aj v podobe každoročne usporadúvaných medzinárodných kongresov s účasťou historikov z krajín, ktoré mali s fašizmom vo všetkých jeho národných podobách nejakú skúsenosť. Aby nedošlo k omylu, porovnávacie štúdiá fašizmu nie sú žiadnym „sektárskym spolkom“ s pevnými dogmami výkladu fašizmu, ale svojím spôsobom už *výskumnou metódou* (a treba dodať, že v Európe aj najširšie akceptovanou).<sup>4</sup> Ich cieľom je cez „všeobecné“ objavovať a skúmať „špecifické“ a cez „špecifické“ prispievať k precizovaniu „všeobecného“. Tým „všeobecným“ je v tomto prípade definícia základných znakov fašizmu ako medzinárodného fenoménu (*generic fascism*), špecifickým zasa národné príbehy jednotlivých spoločností a štátov, ktoré mali s fašizmom niečo spoločné a ktoré spoluutvárali jeho komplexnosť.

Aj keď dodnes neexistuje jediná, univerzálne uznávaná definícia fašizmu (to však koniec koncov platí o každom jednom politickom termíne), európski historici a politológovia sa po desiatkach rokov debát na konferenciách a stránkach akademických publikácií<sup>5</sup> dopracovali k pomerne široko akceptovanému konsenzu. Opierajúc sa najmä o dielo britského politického teoretika a historika Rogera Griffina a jeho predchodcov (Stanley G. Payne, Zeev Sternhell, George L. Mosse, Walter Laqueur a i.), fašizmus dnes definujú ako revolučnú ultranacionalistickú politickú ideológiu, ktorej cieľom je vytvorenie duchovne obrodenej spoločnosti nového typu. Kľúčovými zložkami fašizmu sú pritom *revolučnosť*, *utopickosť*, *ultranacionalizmus* a *mýtus o znovuzrození národa* (tzv. *palingenéza*).

Fašisti sú (a aj v histórii vždy boli) vnútorne hlboko presvedčení, že národ sa nachádza v zásadnej existenčnej mravnej kríze, jeho „duša“ je ubíjaná socialistami, liberálmi či demokratmi, a ak nebude včas vykúpený mesiáš-

.....  
<sup>4</sup> IORDACHI, Constantin. From ‚Generic‘ to ‚Real-Existing‘ Fascism: Towards a New Transnational and Historical-Comparative Agenda in Fascism Studies. In IORDACHI, Constantin, KALLIS, Aristotle (eds.). *Beyond the Fascist Century. Essays in Honour of Roger Griffin*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2020, s. 283-307.

<sup>5</sup> Pozri napr. zborník diskusií GRIFFIN, Roger, LOH, Werner, UMLAND, Andreas (eds.). *Fascism Past and Present, West and East. An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*. Stuttgart : Ibidem Verlag, 2006, 510 s.

skou politickou silou (fašizmom), hrozí mu kolaps. Aby sa národ v hodine dvanástej zachránil pred smrťou, je nevyhnutné, aby všetky „dekadentné“ ideológie porazil nielen alegoricky, ale aj fyzicky – ich eliminovaním z verejného priestoru i neutralizovaním ich predstaviteľov. To sa podľa fašistov dá dosiahnuť jedine revolúciou, ktorá však nemá byť iba obyčajným pučom, silovým prevzatím moci. Na rozdiel od autoritatívnych režimov, ktorých ambície sa obvykle končia v tomto bode (ovládnutie inštitúcií a nájdenie *modu vivendi* so širokými vrstvami spoločnosti), je cieľom fašistov národ obrodíť aj duchovne (nie však v náboženskom zmysle slova), regenerovať ho, očistiť od nánosov konkurenčných ideológií a vytvoriť organickú komunitu – „nový národ“ a „nového človeka“, z pohľadu fašistov ušľachtilých a vznešených hodnôt.

Projekt prestavby spoločnosti založený na revolučnej obrode a utopických predstavách má však jeden zásadný problém – v praxi nefunguje. Hoci fašisti vo svojej rétorike zdôrazňujú ako hlavný cieľ „obrodu národa“ prostredníctvom revolúcie, ide o reálne nedosiahnuteľné méty. Doterajšie historické skúsenosti už jasne preukázali, že žiadna hermeticky uniformná spoločnosť sa vytvoriť nedá (ani v Kórejskej ľudovodemokratickej republike, ktorá má k modelu totalitného štátu najbližšie), pretože spoločnosť je aj vždy bude ideovo prirodzene polarizovaná a, navyše, vízia fašistickej revolúcie na rozdiel od bolševickej nemá konečný zhmotniteľný cieľ, iba revolúciu a samoúčelnú očistu. Odpoveď na to, čo má po nich nastať, však fašisti neponúkajú. Myšlienka ultranároda – mystického zoskupenia „nadľudí“ vymedzených kultúrne alebo biologicky (krvne) – teda nemôže byť v praxi naplnená, čo však fašistov nikdy neodradzovalo od toho, aby volaním po jej uskutočnení legitimizovali svoju politickú činnosť a spasiteľské poslanie.<sup>6</sup>

V publikácii rešpektujeme tento základný obsah definície fašizmu.<sup>7</sup> Nesnažíme sa však dokazovať jej platnosť na slovenských reáliách, ale skôr na

.....  
<sup>6</sup> Základný rámec konsenzu európskej historiografie o interpretácii fašizmu ako politického fenoménu v slovenčine sumarizuje práca DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 24-70. V angličtine vrátane bibliografie relevantnej literatúry na túto tému pozri napr. IORDACHI, Constantin. *Comparative fascist studies: an introduction*. In IORDACHI, Constantin (ed.). *Comparative Fascist Studies. New Perspectives*. Abingdon : Routledge, 2010, s. 1-50.

<sup>7</sup> Do úvahy však berieme aj výsledky diskusií k téme v iných prostrediach, najmä nemeckom. V západnom Nemecku koncom 80. rokov prebehla veľká polemika o nemeckom národnom socializme a otázke jeho unikátnosti, najmä vo vzťahu ku komunizmu ako druhému „veľkému totalitarizmu“ 20. storočia (*Historikerstreit* – k téme bližšie: NIŽNAN-

pozadí týchto črt identifikovať, čo v slovenskej politike rokov 1919 – 1945 bolo autenticky fašistické aj z pohľadu medzinárodného charakteru fašizmu a čo a do akej miery sa z neho vymykalo. Fašizmus a nacizmus (národný/nacionálny socializmus)<sup>8</sup> pritom nevnímame ako dva samostatné fenomény. Naopak, fašizmus aj nacizmus bude práca chápať podobne, ako je v systematike živých organizmov definovaný napríklad vzťah medzi *rodom* a *druhom*: fašizmus bude v tomto prípade rodová kategória, nacizmus v systematickom rebríčku jeden z jeho podriadených druhov. Nacizmus kultúrne vychádza z fašizmu ako celokontinentálneho prúdu, nie fašizmus z nacizmu. Ich vzťah je podobný ako napríklad pomer komunizmu a trockizmu: trockizmus je jednou z odnoží komunizmu, nie opačne. Fašizmus je rodina, nacizmus jej najradikálnejší príslušník. Alebo ešte jednoduchšie: ak fašizmus podľa roku vzniku talianskych *Fasci di Combattimento* obrazne označíme ako vírus FASC-1919, potom nacizmus bude jeho agresívnejším novým kmeňom, stále však iba mutáciou a nie novým druhom vírusu. A podobne aj ďalšie jeho národné varianty – od britského, francúzskeho, rumunského cez maďarský, chorvátsky až po slovenský.

Tento prístup bude, ako uvidíme, veľmi užitočný najmä pri analýze dynamicky sa vyvíjajúceho charakteru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, režimu Slovenského štátu, ich postupného radikalizovania a identifikovania

.....  
 SKÝ, Eduard. *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945 – 1990)*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995, s. 137-147). Z dôvodu svojej „nemeckocentristickosti“ však nepriniesla recept, ako typizovať a do širšieho európskeho kontextu zaradiť ďalšie strany, hnutia a režimy nesúce sa na jednej duchovnej vlně s režimom Hitlerovej Nemeckej ríše. Namiesto skúmania príbuznosti s nimi sa pod vplyvom teórie totalitarizmu sústreďovala hlavne na podobnosti a rozdiely s komunistickým Sovietskym zväzom. Toto porovnanie dokonca v poslednom období zažilo novú vlnu. Pozri GEYER, Michael, FITZPATRICKOVÁ Sheila (eds.). *Za obzor totalitarizmu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha : Academia, 2012, 688 s. [v angl. orig. *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. New York : Cambridge University Press, 2009, 540 s.] V nemeckom jazykovom prostredí dodnes vo všeobecnosti pretrváva „hýbatelské“ vnímanie roly hitlerovského Nemecka. Nemeckí historici píšu o režime Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP*) výlučne ako o *národnosocialistickom (nationalsozialistisch)* a medzinárodným rozmerom koreňov a vývoja strany vo veľkej európskej „fašistickej rodine“ neprípisujú väčší význam. Výraznejšiu výnimku v nemeckom akademickom prostredí, ktorá sa sústreďovala na komparatívne štúdiá fašizmu, tvoril okrem (kritizovaného a už prekonaného) Ernsta Nolteho predovšetkým Wolfgang Wippermann a v uplynulých dvoch desaťročiach Sven Reichardt.

<sup>8</sup> V práci používame pojmy *nacizmus*, *národný socializmus* a *nacionálny socializmus* – pokiaľ nie je uvedené inak – ako rovnocenné synonymá.



jednotlivých prúdov vo vnútri strany, čo sú jedny z ústredných problémov moderných slovenských dejín i verejných, často búrlivých diskusií, na ktoré dodnes nedokázal nikto priniesť uspokojivé, podľa možností čo najširšie akceptované odpovede. Kniha sa pokúsi ponúknuť možný spôsob, ako daný gordický uzol rozťať a konečne zhodnotiť nielen to, či HSLŠ bola fašistickou stranou, čo bolo v jej politike fašistické, ale napríklad aj ponúknuť konsenzus, akou jednovetnou definíciou možno charakterizovať jej režim z rokov 1938 – 1945. K analýze fašizmu a fašistov (resp. národného socializmu/národných socialistov) pristupuje „*empaticky*“ – snaží sa ich pochopiť, preniknúť do ich myslenia, dešifrovať ich naratív (teda to, čo hovoria a čo tým sledujú) a týmto spôsobom odhaliť „*kreatívnu dimenziu*“ fašistickej ideológie a jej cieľov bez toho, aby k nim pristupovala zhovievavo, či nebudaj apologeticky, a akceptovala fašistické hodnoty alebo ospravedlňovala konanie fašistov.<sup>9</sup>

Pohľad na *Obsah* naznačuje, že záber publikácie sa neobmedzuje len na HSLŠ a Slovenský štát, hoci svojím rozsahom je kapitola venovaná otázke slovenského fašizmu jadrovou časťou práce. Okrem nej však horizonty uvažovania o slovenskom fašizme rozširujú ďalšie dve kapitoly. Podobne obsiahla nadväzujúca kapitola *Menšiny na Slovensku a fašizmus* ukazuje, ako bol fašizmus vnímaný a prijímaný najpočetnejšími na Slovensku žijúcimi menšinovými komunitami – Nemcami, Maďarmi a dokonca aj Židmi. Okrem fašizácie, resp. nacizácie nemeckej menšiny pod vedením Karpatskonemeckej a neskôr Nemeckej strany (*Karpathendeutsche/Deutsche Partei*) dirigovanej Hitlerovou „pravou rukou pod Tatrami“ Franzom Karmasinom a okrem vábení Maďarov na južnom Slovensku do šikov Národnej obce fašistickej (najväčšej fašistickej strany v prvej Československej republike) je pomerne veľký priestor venovaný temer neznámej dejinnej kapitole – revizionistickému hnutiu židovskej minority. Nacionalisticky orientovaná Novosionistická organizácia a mládežnícke zoskupenie Betar, inšpirované ideológiou sionistického revizionizmu Vladimíra Ze'eva Jabotinského, boli pre svoj nacionalizmus a prisudzované sympatie k Mussolinimu časťou samotnej židovskej komunity vnímané ako nositelia židovskej verzie fašizmu na Slovensku.

Okrem stránok, ktoré sa bezprostredne týkajú podôb fašizmu na Slovensku, venujeme pozornosť aj širším európskym súvislostiam. Pred tým, než fašizmus prenikol do strednej Európy a na Slovensko, už decéniá exis-

<sup>9</sup> GRIFFIN, Roger. *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge : Polity, 2018, s. 39, 127-128.

toval v podobe bezmennej revolty voči spoločenskému poriadku, aj keď ešte neniesol svoje meno, ustálené po roku 1919. Tak ako sa osvietenstvo stalo predvojom liberalizmu, aj táto radikálna antiosvietenská rebélia z prelomu 19. a 20. storočia, ktorá mala pevné zázemie vo Francúzsku, Taliansku, Nemecku i Rakúsko-Uhorsku, vytvorila kultúrne korene a predpolie novým hnutiam – v tomto prípade radikálnej pravici a fašizmu. Dôraz na medzinárodné inšpirácie slovenského vývoja sa odráža taktiež v častiach venujúcich sa samotnej fašistickej epoche 20. – 40. rokov. Slovensko bolo jej spoluutvárajúcou súčiastkou, nie izolovaným ostrovom.

Knihu o „fašizme našom slovenskom“ sme sa rozhodli uzavrieť kapitolou venovanou opozičným prejavom voči fašizmu, prirodzene so zameraním na obdobie Slovenského štátu. Jej text rozkrýva príčiny a podoby antifašistických nálad v radoch obyvateľstva i odboja a poukazuje na rôzne stratégie konfrontovania sa antifašistov s fašizmom v časoch, keď jeho nositelia stáli pri mocenskom kormidle.

Na finálnej podobe knihy majú okrem autorského kolektívu zásluhu recenzenti Ivan Kamenec a Miloslav Szabó, ktorým patrí poďakovanie za konštruktívne pripomienky k rukopisom jednotlivých kapitol. Zabudnúť nemožno ani na celý zástup kolegov a kolegyň z historického a politologického okruhu, s ktorými sme počas tvorby textov konzultovali vybrané odborné problémy. Rovnakú vďaka adresujeme všetkým osobám uvedeným v tiráži, podieľajúcim sa na technickej stránke publikácie, a taktiež vydavateľstvu Premedia za dôveru vydať tento odvážny knižný titul.

Na záver *Úvodu* niekoľko edičných poznámok. Všetky kapitoly sprevádza pomerne rozsiahly poznámkový aparát uvádzajúci nielen zdroje, z ktorých autorský kolektív čerpal, ale taktiež doplnkovú literatúru, ktorú autori a autorky príslušných častí čitateľovi odporúčajú v prípade jeho záujmu o hlbšie štúdium konkrétnej problematiky. Pokiaľ citované zahraničné diela vyšli aj v slovenskom alebo českom preklade, uvádzame ich spoločne s originálom alebo pôvodným vydaním. Keďže publikácia je kolektívnym dielom, tvorí jeden kompaktný celok a kapitoly na seba logicky nadväzujú, zdroje sú uvádzané v plnosti pri prvom citovaní a následne len v skrátenej forme, aby zbytočne neprehusťovali beztak rozsiahly poznámkový aparát. To isté platí i pri používaní skratiek v hlavnom texte. Citáty z dobových dokumentov sme sa pre autenticnosť rozhodli ponechať v dobovej štylistike, no pre lepšiu zrozumiteľnosť sme v nich opravili očividné chyby a preklepy, aby nenarúšali plynulosť textu.



Publikácia, ktorú ste sa rozhodli prečítať, má vzhľadom na svoj charakter a ciele výrazne polarizačný náboj a pre mnohých čitateľov môže byť jej obsah dráždivý. Ako je známe, ľudia sa vo všeobecnosti neradi nechávajú pripravovať o svoje rokmi nazhromaždené ilúzie a vkorenené romantické predstavy o našej prítomnosti a budúcnosti. Nepříjemnú realitu – prebiehajúcu klimatickú katastrofu či našu pomínutelnosť – vnútorne sami pred sebou prirodzene radšej popú, než by mali dobrovoľne spracovať jej trpkosť a vyrovnáť sa s ňou.

Podobne je to aj s ľudským vnímaním minulosti. Obzvlášť, ak ide o dejiny nášho národa, spoločnosti alebo štátu, ku ktorým pocítujeme určitú emočnú väzbu, teda o dejiny nás samotných. Pripustiť, že Slovensko, Slováci a iné národnosti, ktoré na území Slovenska žili, boli nielen obeťou, ale aj spoluutvárateľom medzinárodného fašizmu (ako aj medzinárodného komunizmu či iných „-izmov“), nemusí byť pre mnohých ľahké. V skratke to totiž znamená, že my (či presnejšie naši predkovia) a naše vlády sme sa spolupodieľali na ničení ľudských životov, pretože k tomu fašizmus vo všetkých jeho podobách neodvratne spel. Keď sa však k poznatkom, *prečo a ako* Slovensko „priložilo ruku k dielu“, dopracujeme nie intuitívne, ale *odbornou analýzou*, ktorú ponúkajú kapitoly tejto knihy, možno to bude, práve naopak, veľmi oslobodzujúce. Bremená v našom svedomí sú hendikepom a brzdou našej historickej identity. Jozef Tiso, Vojtech Tuka, Alexander Mach a desiatky ďalších mien, s ktorými sa zoznámite v publikácii, boli svojprávnymi osobnosťami, svoje výroky a činy mysleli naozaj vážne a zrejme by sa im nepáčilo, keby niekto ospravedlňoval ich konanie, za ktoré sa sami nemali potrebu ospravedlňovať a ktoré vo svojom najhlbšom vnútri považovali za správne.

Prosím, čítajte s otvorenou myslou. Nastal čas hodiť kocky a v úvahách o epoche vztýčených pravíc s nadhľadom prekročiť Rubikon. Alebo aspoň Dunaj.

*Anton Hruboň*

# SLOVENSKÝ FAŠIZMUS

*Anton Hruboň*

V dňoch 25. – 27. októbra 1966 sa v Bratislave uskutočnila vedecká konferencia, organizovaná Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Historickým ústavom Maďarskej akadémie vied, z ktorej o tri roky neskôr vyšiel zborník s názvom *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Konferencia konaná v klíme obrodnej atmosféry nastupujúcej „politickéj jari“ si stanovila za cieľ vyhodnotiť „všeobecné a konkrétne vo fašistickom hnutí slovenskom, českom a maďarskom“. Stojí za zmienku, že autorský kolektív sa už v tom čase stotožňoval s myšlienkou existencie *európskeho fašizmu*, prejavujúceho sa na národnej úrovni vo forme špecifických odnoží ovplyvnených domácim spoločensko-politickým a kultúrnym zázemím.<sup>1</sup>

Z pohľadu diskusie o vymedzení toho, čo *bol slovenský fašizmus*, však konferencia zostala tak trochu premárnenou šancou. Hlavný referujúci na túto tému Ladislav Lipscher vo svojom referáte síce vysvetlil dominantné črty režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (vzhľadom na dobu prirodzene zaobalené do marxistickej rétoriky), no pri jeho porovnávaní s inými režimami a hnutiami sa obmedzil na veľmi striedme a všeobecné hodnotenie: „... *Hlinkova slovenská ľudová strana ako pôvodne klerikálne hnutie sa stala nositeľom fašizmu... Fašistická diktatúra, ktorá sa časom dobudovala, za existencie slovenského štátu vykazovala všetky základné črty ako v ostatných štátoch. To sa prejavovalo v odmietaní demokratických zásad, na ktorých bol vybudovaný režim občianskych slobôd, zrušením*

.....  
<sup>1</sup> Predhovor. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 5-6.

všetkých politických strán okrem Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, v používaní násilia proti robotníckej triede a predovšetkým proti komunistickej strane, v pestovaní agresívnej zahraničnej politiky, v prepíatom šovinizme a v reakčnom a v kontrarevolučnom zameraní. Tieto charakteristické črty sa ešte vo vypuklejšej forme začali prejavovať najmä po zásahu nacistického Nemecka, to znamená konkrétne po Salzburskej konferencii, odkedy sa dostáva do popredia tzv. slovenský národný socializmus. Hoci štátne zriadenie slovenského štátu z už uvedených príčin nezodpovedalo celkom modelu, aký sa vo svojej najbrutálnejšej forme vyvinul v Nemecku, predsa nebolo pochybností o jeho fašistickej podstate. Napriek týmto všeobecným črtám neprebíha zriadenie fašistickej diktatúry a jej rozvoj vo všetkých krajinách rovnako... Základom tejto vývojovej zvláštnosti bolo, že na Slovensku nositeľom fašizmu sa stalo klerikálnokonzervatívne hnutie. Preto hovoríme v tomto prípade o klérofašizme...“<sup>2</sup>

Referát slovenského historika, ktorý v roku 1968 emigroval z Československa na Západ, síce neposkytol odpovede na to, aké podoby, obsah a ideológiu v sebe skrýval slovenský fašizmus, no aspoň narysoval základnú líniu problematiky, okolo ktorej sa odborné diskusie o fašizme točia dodnes: vzťah náboženstva (klerikalizmu) a konzervativizmu s fašizmom, otázka hranice medzi fašizmom a národným socializmom, podobnosti a odlišnosti národnej verzie fašizmu s inými fašizmami v Európe či otázka represie ako definičnej zložky fašistického štátu.

### Katolícka reakcia na liberalistický a socialistický modernizmus a korene politickej identity Slovenskej ľudovej strany

Éra prelomu 19. a 20. storočia bola už svojimi súčasníkmi v intelektuálnom prostredí chápaná ako zlaté obdobie dejín. *Belle Époque*, ktorá zasiahla aj habsburskú monarchiu, uhorskej spoločnosti vo všeobecnosti priniesla pocit stability a ekonomickej prosperity. Nové technologické vymoženosti, akými boli napríklad elektrifikácia, revolúcia v priemysle, doprave a telekomunikácii či zásadné objavy v prírodných vedách, nemali v moderných

<sup>2</sup> LIPSCHER, Ladislav. Vývin a charakteristické črty fašizmu na Slovensku. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*, s. 50-52.

dejinách obdoby. Francúzsky spisovateľ Charles Péguy sa v roku 1900 na margo tejto uchvacujúcej dynamiky vyslovil, že svet sa za posledných tridsať rokov premenil najprudkejším tempom od Kristových čias.<sup>3</sup>

Technokratický vek sa však v rakúsko-uhorskej dualistickej monarchii nestretol so všeobecným prijatím. Nová generácia Európanov, ktorá vstúpila do života dospelých po roku 1870, čelila už úplne iným problémom než generácia ich otcov „štyridsaťosmičkárov“.<sup>4</sup> Časť spoločnosti videla v technokratizme jednu zo súčiastok veľkého modernizačného stroja, ktorý si dávala do súvisu s ekonomickými záujmami liberálne orientovaných kruhov vládnuccich od roku 1867 v uhorskej časti krajiny, kam patrilo aj územie Slovenska. Tomuto konzervatívnejšiemu spektru neprekážal ani tak vznik vplyvnej vrstvy veľkopriemyselníkov, ako fakt, že liberálna klíma v ekonomickom a politickom sektore po rakúsko-uhorskom vyrovnaní umožnila rozmach antiklerikalizmu.

Antiklerikalizmus bol v Uhorsku politickou doktrínou oboch modernistických prúdov 19. storočia, liberalizmu i socializmu. Vznik Sociálnodemokratickej strany Uhorska v roku 1890, v tom čase zastrešujúcej aj neosamostatnených komunistov, iba znásobil strach uhorských katolíkov z hrozby politickej inštitucionalizovaného útoku na ich základné existenčné istoty, ktorý očakávali od vládnej Liberálnej strany. Prijatie súboru cirkevnopolitických zákonov 21. júna 1894 sa stalo rozbuškou sociálneho konfliktu medzi liberálmi a katolíkmi, ktorých uhorská obdoba nemeckého *Kulturkampf*<sup>5</sup> zmobilizovala. Zákony o povinnom občianskom sobáši a vedení civilných matrík ich podnietili k politickej aktivizácii, odobrenej aj pápežskými encyklikami Leva XIII. *Rerum novarum* (1891) a *Constanti Hungarorum* (1893). Tento aktivizovaný odpor voči

<sup>3</sup> PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism*. London : UCL Press, 1997, s. 23-24.

<sup>4</sup> BRADÁČ, Zdeněk. *Před pochodem na Řím. Evropský nacionalismus a vznik italského fašismu*. Praha : Svoboda, 1973, s. 13.

<sup>5</sup> Pod pojmom *Kulturkampf* sa v nemeckom prostredí označuje boj o vplyv medzi modernistickým štátom pod vedením „železného kancelára“ Otta von Bismarcka a cirkvami (najmä katolíckou) ohraničený rokmi 1871 – 1887. V tomto období došlo k prijatiu súboru zákonov obmedzujúcich vplyv cirkvi nad spoločnosťou (napr. zákon proti zneužívaniu kostolov na politické účely, zákaz činnosti jezuitov, zrušenie všetkých kláštorov v Prusku, štátny dohľad pri inštalovaní nových kňazov, štátny dohľad nad cirkevnými školami, povinný civilný sobáš, zastavenie štátnej podpory katolíckej cirkvi atď.). *Kulturkampf* nemeckú spoločnosť výrazne polarizoval. V jeho dôsledku vznikla strana *Zentrum* na ochranu kresťanských záujmov v krajine.